

Forensisch welzijnswerk: meer dan humane detentie!

RUDI ROOSE*

MARIA BOUVIERNE-DE BIE**

‘Welzijnswerk koppelen aan het forensische (...) zou in zoverre aanleiding kunnen geven tot misverstanden, dat men ten onrechte in deze uitdrukking een aprioristische stellingname zou lezen omtrent de mogelijkheid om middels justitiële interventies bij te dragen tot een groter individueel of collectief welzijn. Men kan echter niet ontkennen dat velen pretenderen middels of aan de rand van het strafrechtstelsel aan het welzijn van individuen of groepen te werken.’ (Redactie Panopticon, 1980: 2) Aldus de introductie van de term ‘forensisch welzijnswerk’ in het eerste editoriaal van Panopticon. Het tijdschrift gaf hiermee vorm aan het besef dat het welzijnswerk een belangrijke drager kan zijn van een kritische benadering van de duiding van sociale problemen als problemen van criminaliteit en van de strafrechtelijke benadering als een tegemoetkoming aan deze problemen. ‘Forensisch welzijnswerk’ staat aldus voor de realisatie van een welzijnsperspectief in alle fasen van de strafrechtsbedeling, ten aanzien van daders en slachtoffers en hun naastbestaanden. In het besluit van de Vlaamse executieve van 1985 worden de taken van het forensisch welzijnswerk omschreven als vroeghulp, detentiebegeleiding, reclasseringshulp en slachtofferhulp. De private reclassering trad hiermee uit de schaduw van het strafrecht, en formuleerde autonoom van justitie een aanbod van hulp- en dienstverlening.

De beweging los van justitie sloot aan bij een in de zeventiger en tachtiger jaren van vorige eeuw gevoerd debat over de relatie tussen hulp en recht. Mede onder impuls van de bevoegdheidsdiscussies na de staats hervorming van 1980 werd dit debat in toenemende mate gevoerd als een debat over de organisatorische scheiding tussen hulp en recht. Aan het uiteindelijk in 1994 gesloten ‘samenwerkingsakkoord tussen Justitie en de Vlaamse gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale integratie’ ging een lange en moeizame discussie vooraf, die slechts beslecht kon worden nadat uitgegaan werd van de *gezamenlijke* verantwoordelijkheid van én Justitie én de Vlaamse gemeenschap voor de sociale hulpverlening aan gedetineerden. Deze gezamenlijke verantwoordelijkheid werd gedifferentieerd naar enerzijds, een verantwoordelijkheid van Justitie voor de realisatie van een humane en welzijngerichte strafuitvoering en anderzijds, een verantwoordelijkheid van de Vlaamse gemeenschap voor het waarborgen van de sociale hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en hun naastbestaanden. Beide bevoegdheden werden samengebracht in een binnen elke gevangenis op te richten welzijnsteam. Er werd op het Vlaamse beleidsniveau een Interdepartementale Commissie Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden geïnstalleerd, met vertegenwoordigers van de verschillende Vlaamse sociale beleidsdepartementen. Dit leidde echter tot de reflectie over de *afstemming* van het eigen aanbod van de *diverse* sectoren t.a.v. gedetineerden, eerder dan tot de reflectie

* Doctorassistent Ugent, vakgroep sociale agogiek; deeltijds docent VUB, vakgroep Criminologie

** Hoofddocent Ugent

over de *uitgangspunten* van dat aanbod en de maatschappelijke betekenis van een recht op arbeid, sport, onderwijs, ...

Nieuwe ontwikkelingen zowel op het terrein van justitie als op het terrein van het forensisch welzijnswerk hebben de met het samenwerkingsakkoord geformuleerde basisvisie inmiddels grondig beïnvloed. Op het vlak van justitie hielden vooral de basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, de nieuwe wet op de voorwaardelijke invrijheidsstelling en de ontwikkelingen naar herstelrecht een appèl in naar de gemeenschappen om mee de voorwaarden te creëren voor de ontwikkeling van een meer humane en participatieve justitie. Op het vlak van het welzijnswerk hield de herstructurering van het algemeen welzijnswerk in dat het forensisch welzijnswerk opgenomen werd in een breder aanbod van hulp- en dienstverlening op de eerste lijn. De forensische taakstelling werd hierbij steeds meer gezien als een specifieke dimensie van de algemene taakstelling als 'algemeen welzijnswerk'. Dit had echter tot gevolg dat de missiebepaling van het forensisch welzijnswerk geleidelijk aan verschoof van een kritische functie ten aanzien van de strafrechtsbedeling naar de realisatie van een aanbod van hulp en dienstverlening aan specifieke doelgroepen: slachtoffers en daders, vooral dan gedetineerde daders (Regelbrugge, 2002). De vrees dat het forensisch welzijnswerk een brug zou worden tussen welzijnswerk en strafrechtsbedeling wordt in de loop van deze ontwikkelingen, en tot op vandaag, expliciet geformuleerd, doch bij gebrek aan een voldoende historische en fundamentele analyse ons inziens tegelijk ook in toenemende mate bewaarheid. De grondslag hiervan ligt in een toenemende instrumentalisering van het (forensisch) welzijnswerk, een beweging waarvoor in 1996 reeds, naar aanleiding van de viering van 10 jaar forensisch welzijnswerk, in dit tijdschrift gewaarschuwd werd (Raes, 1996).

De instrumentale inzet van het welzijnswerk voor doeleinden van de strafrechtsbedeling is geen nieuw gegeven; het welzijnswerk is ontstaan in de schaduw van het strafrecht, en het is weinig realistisch te denken dat het zich van de eigen geschiedenis zonder meer kan losknippen. Een forensisch welzijnswerkpraktijk is in dit licht niet zo maar gelijk te schakelen met een forensisch perspectief. Dergelijk perspectief is geen evidentie. Er kan terzake worden verwezen naar de groeiende maatschappelijke nadruk op (on)veiligheid en risicobeheersing. Problemen worden in groeiende mate gedefinieerd in termen van overlast in plaats van in termen van bijvoorbeeld sociale ongelijkheid. Risico's moeten vermeden of beheerst worden. Het welzijnswerk wordt daarbij gezien als een belangrijke mogelijkheid om mensen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid bij te dragen tot een democratische samenleving, waardoor dwangmatige interventies vermeden kunnen worden. Problemen worden niet louter repressief benaderd, maar waar mogelijk met de zachte hand bijgestuurd, zonder evenwel per definitie de aard van het probleem te bediscussiëren. Criminaliteit wordt gezien als een samenlevingsprobleem, waarin het welzijnswerk een taak op te nemen heeft ten aanzien van daders en slachtoffers. De discussie over de taakstelling van het welzijnswerk start aldus voorbij de probleemdefiniëring, of m.a.w. met loslaten van de reflectie over de vraag op welke gronden, ten aanzien van wie, en met welke effecten concrete situaties waarvoor het welzijnswerk ingezet wordt, gecriminaliseerd worden. Vanuit dergelijke optiek wordt het welzijnswerk vanzelfsprekend zeer instrumenteel benaderd: de grondslag ligt dan immers niet in de analyse van de concrete situatie waarin tussengekomen wordt, maar in het 'herstel' van een extern aan deze situatie vooropgestelde wenselijkheid.

De instrumentele inzet van het welzijnswerk is ook geen geïsoleerd gegeven. Het welzijnswerk wordt gegrepen door dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen als deze die mee ten grondslag liggen aan de sociale probleemdefinities waarvoor het welzijnswerk wordt ingezet. De vermarkting van de samenleving brengt mee dat ook het welzijnswerk gezien wordt als een product dat moet 'werken' en voor 'resultaten' moet zorgen. De vraag naar verantwoording van het welzijnswerk is maatschappelijk volkomen legitiem: het gaat immers om de herverdelende inzet van collectieve middelen. In dit licht zou de verantwoordingsvraag in eerste instantie een vraag moeten zijn naar sociaal politieke verantwoording, en niet enkel de technische vraag naar hoe een succesvolle output gemeten kan worden. De nadruk op het aantonen van succes wordt immers contraproductief indien dit betekent dat situaties waar weinig succes valt te verwachten, worden uitgefilterd en/of dat complexe sociale problemen moeten worden vereenvoudigd tot individueel 'behandelbare' problemen. Ook geëngageerde en naar vernieuwing strevende benaderingen in het welzijnswerk vertrekken vaak vanuit een buitenstaanderspositie: forensische problemen worden gesitueerd op een spanningsveld tussen dader en sociale omgeving, slachtoffer en sociale omgeving en de samenleving, en de opdracht van het welzijnswerk is een goed evenwicht te helpen realiseren binnen dit spanningsveld. Hoe interessant ook de nadruk is op dit 'verbindend' werken, tegelijk wordt voorbij gegaan aan het besef dat het welzijnswerk mee vorm geeft aan het spanningsveld waarin het pretendeert tussen te komen, en dat dit besef als mede-actor een positionering vereist in verbinding met de definitie van sociale problemen en niet enkel met de aanpak ervan. Problematisch is dat de ruimte voor discussie over de complexiteit van sociale problemen en voor de wijze waarop problemen worden gedefinieerd, ook door het welzijnswerk zelf, wordt beperkt, gezien de focus ligt op de oplossing van de problemen, eerder dan op de betekenis ervan. De idee dat het welzijnswerk deskundig is om mensen te 'reïntegreren' in de samenleving, wordt immers ook door het welzijnswerk zelf beleden, ook al gaat het vaak om problemen die verweven zitten in een ruimere historische en maatschappelijke context waar slechts moeizaam greep op gevonden kan worden. Een specifieke ontwikkeling betreft de wijze waarop de discussie over de verhouding tussen strafrecht en welzijnswerk ook vandaag nog wordt opgevat, met name als vooral een organisatorisch probleem, eerder dan als een conceptuele vraag naar hoe individueel en maatschappelijk welzijn zich tot elkaar verhouden.

In dit licht wordt de emancipatorische ontwikkeling die met de introductie van het forensisch welzijnswerk werd ingezet, actueel beïnvloed door terugslagbewegingen in het welzijnswerk waarbij, wat specifiek het forensisch welzijnswerk betreft, terug elementen van een reclasseringsperspectief naar voor komen. Onder invloed van het Strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden gaat de aandacht vooral naar de detentie, eerder dan naar de forensische problematiek in haar geheel. We zien ook dat de missie van het forensisch welzijnswerk verschuift. In het gezamenlijk bijkomend implementatieplan Justitie-Vlaamse gemeenschap betreffende het Vlaams Strategisch Plan inzake hulp- en dienstverlening aan gedetineerden van januari 2007 bijvoorbeeld krijgen hulpverlening en justitie plots een gezamenlijke opdracht in het responsabiliseren van de rechtzoekenden voor de gevolgen van de feiten. De kritische functie ten aanzien van het strafrecht dreigt dan geminimaliseerd te worden: forensisch welzijnswerk wordt gereduceerd tot een bijdrage aan de humane detentie en komt dus terug in de schaduw van het strafrecht (Van Garsse, 2007).

Het ontwikkelen van een forensisch welzijnswerkperspectief wordt ook bemoeilijkt door de versnippering van de forensische praktijk. Zo worden vroeghulp en reclasseringshulp gezien als algemene opdrachten voor de Centra voor Algemeen Welzijnswerk en wordt het sociaal cultureel werk in de gevangenissen aangestuurd door een aparte vzw die een eigen identiteit zoekt. Los van de zinvolle initiatieven die terzake ontplooid worden, roept deze zoektocht naar onderscheiden identiteiten de vraag op naar de aandacht voor de gemeenschappelijkheid, met name de rol van het welzijnswerk ten opzichte van de strafrechtspleging. Het gaat daarbij niet enkel om gemeenschappelijkheid binnen de 'sector' Forensisch Welzijnswerk, maar ook bijvoorbeeld om de verbinding tussen strafrecht en jeugdbeschermingsrecht en de wijze waarop het welzijnswerk zich daartoe verhoudt. Het is vreemd dat tussen de jeugdzorgdiscussie en de discussie over het Forensisch Welzijnswerk niet meer verbindingen worden gelegd.

Het concept Forensisch Welzijnswerk verwijst fundamenteel naar een welzijnspectief op de verhouding tussen hulpverlening en strafrecht. In een eerder artikel in dit tijdschrift verwezen we naar een forensisch perspectief als een perspectief waarin de vraag centraal staat tot welke hulp- en dienstverlening de gemeenschap gehouden is om mensen toe te laten, in confrontatie met gedwongen interventies, een besef van 'welzijn' te behouden en verder te ontwikkelen (Bouverne-De Bie, Roose & Bradt, 2007). 'Welzijn' wordt in een forensisch perspectief niet begrepen als iets dat voor iedereen hetzelfde betekent, maar wel als een leerproces naar een besef van menselijke waardigheid: de verbinding tussen de ontplooiing van persoonlijke identiteit en sociale verbondenheid. Vanuit een forensisch perspectief wordt bijgevolg het belang erkend om ook bij justitiële interventies steeds het debat open te houden over de betekenis van deze interventies ten aanzien van het welzijn van de justitiabelen. De reflectie over deze betekenis verwijst én naar de vraag of het aanbod voor de betrokkene als zinvol wordt ervaren, én naar de vraag wat de maatschappelijke betekenis is van de interventies die al dan niet plaatsvinden. Dergelijk forensisch perspectief impliceert dat een maatschappelijke analyse een welzijnsinterventie vooraf gaat en dat het constructieproces van de probleemdefinitie die aan de interventie ten grondslag ligt mee in het reflectieproces wordt getrokken. Vanuit dergelijk perspectief is forensisch welzijnswerk dus niet louter te zien als een methodisch aanbod van hulp- en dienstverlening, maar vooral ook als een maatschappelijk forum voor discussie over de verhouding tussen problemen van onveiligheid en criminaliteit en (on)welzijn en de wijze waarop maatschappelijke problemen geconstrueerd worden tot welzijnswerkproblemen (cf. Van Garsse, 2007). Een forensisch perspectief onderscheidt zich dus uitdrukkelijk van een reclasseringsperspectief, dat erop is gericht mensen te ondersteunen in het leren omgaan met de samenlevingsverwachtingen. Vanuit een forensisch perspectief worden ook deze verwachtingen zelf mee in het debat opgenomen, alsook de constructies van daderschap en slachtofferschap die daarmee gepaard gaan.

BIBLIOGRAFIE

- BOUVERNE-DE BIE, M., ROOSE, R. & BRADT, L. (2007). De nieuwe jeugdbeschermingswet: nood aan een forensisch perspectief. *Panopticon*, 28(6), 68-79.
- RAES, K. (1996). De ethiek van het (forensisch) welzijnswerk en het veiligheidsbeleid. Tussen individuele rechtsaanspraken en punitieve ordeningspraktijken. *Panopticon*, 17(6), 570-591.

Redactie Panopticon (1980). Panopticon. Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk. *Panopticon*, 1 (1), 1-4.

REGELBRUGGE, M. (2002). Forensische hulp- en dienstverlening als sociale praktijk. In M. BOUVERNE-DE BIE, K. KLOECK, W. MEYVIS, R. ROOSE & J. VANACKER (red.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk* (pp. 457- 479). Gent: Academia Press.

VAN GARSSE, L. (2007). Bemiddeling daagt forensisch welzijnswerk uit. *Alert*, 33 (4), 55-67.